

Vefeyât

‘Ali Emîrî Efendi (1274-1342)
Hayât ve Âsârı*

Ahmet Refik

Hazırlayan: Mesut ARSLAN

Mardin Artuklu Üniversitesi
Kürt Dili ve Kültürü ABD Yüksek Lisans Öğrencisi

‘Ali Emîrî Efendi’nin irtihâli ‘ilim ve ‘irfân ‘âlemimiz için büyük bir zıyâ’dır. Emîrî Efendi, hayâtını târîhe vakfetmişti. Türk şâ’irlerinin hemân kısm-ı a‘zamının ve hatta şimdiye kadar ismi ma‘lûm olmayanların eş‘ârıyla hâfızasını tezyîn eylemişti. Emîrî Efendi herhangi bir vilâyete ta‘yîn olursa, oranın kütüphanelerini ziyâret eder, en kıymetdâr eserlerini meydâna çıkarır ve derhâl istinsâh ettirirdi. Bütün hayâtını ve servetini eslâfın nâdide eserlerini cem‘e hatta yalnız cem‘e değil, en güzîde sahîfelerini hâfızasına nakşetmeğe hasreylemişti. Bu sâyede binlerce cilt en nâdide ve güzîde yazmalardan ve matbû‘ eserlerden mürekkeb bir kütüphâne vücûda getirmiş, onu da kemâl-i fahr ve ibtihâc ile milletine hediye etmiştir.

‘Ali Emîrî Efendi için hayât, kitâptan başka bir şey’ değildi. Gâyet sâde yaşar, kitâp almak için nafakasını bile kesmekten zevkyâb olurdu.

Kuvvetli bir hâfızaya mâlikti. Evvelâ: binlerce beyti ihtivâ eden kendi gazelleri, kasîdeleri hatta en ehemmiyetsiz beyitleri bile hâfızasında menkûştü. Sâniyen: Türk şâ’irlerinin ekser gazellerini ve en uzun kasîdelerini bile su gibi okurdu. Sâlisen: meşâhir-i ricâlden, şu‘arâdan ve üdebâdan ekserinin silsile-i nesebini bile hâfızasına nakşetmişti. Hayâtı ancak kütüphânelerde ve kitâp sevdâsıyla geçirirdi. Edebiyât târîhimizin en mühim simâlarının hayât ve âsârı hâfızasında menkûştü.

Emîrî Efendi hayâtının son senelerinde kütüphânesinde mevcût kıymetdâr eserleri neşre başladı. Yeni bir külliyyât vücûda getirdi. *Âsafnâme*, *‘Acâibü’l-letâif*, *Câm-ı Cem-Âyîn*, *Mârdîn Mülûk-ı Artukiye Târîhi*, *Ezhâr-ı Hakikat* bu külliyyâta dâhildir.

Merhûm fazl û kemâliyle berâber mücâdeleliydi. *Târîh ve Edebiyât Mecmû‘ası*’nı birçok masraflar ederek sırf bu arzusunu tatmîn için neşreylemişti.

‘Ali Emîrî Efendi’nin Türkçülüğe en büyük hizmeti *Dîvân-ı Lugâti’t-Türk*’ün neşridir. Bu eseri büyük bir meblağ mukâbilinde satın alarak tab‘ına delâlet eden ve bu sûretle Türkiyyât ile uğraşan mütetebbi‘lerimize kıymetdâr bir menba‘ hâzırlayan ‘Ali Emîrî Efendi’dir. ‘Ali Emîrî Efendi, bu eseri ma‘ârifte ihdâ etmiş, eserin tab‘ı Türklerin hayât ve ‘an‘anâtına dâir pek mühim noktaların meydâna çıkmasını te’mîn eylemiştir.

Emîrî Efendi, Millî Tettebbu‘lar Encümeni, Tasnîf-i Vesâik-i Târîhiye Encümeni riyâsetinde ve Târîh-i Osmânî Encümeni a‘zâlığında bulundu. Kıymetdâr vesikalar ihdâ ve tab‘ ettirmek sûretiyle millî târîhimize hizmet etti.

* Türk Tarih Encümeni Mecmuası, Sayı 1, s. 47-51, İstanbul 1 Kanunusani 1340 [24 Ocak 1924]

Emîrî, gâyet dîndârdı. Eski Osmânî ‘an‘anesine son derece merbûttu. Eslâfa hürmeti hârikul‘âde idi. Merhûm olan zevât hakkında bile “hazretleri” ta‘bîrini kullanarak hürmetini izhârdan kendini alamazdı. Emîrî Efendi ‘âdetâ on dördüncü ‘asr-ı hicrîde dokuzuncu ‘asr-ı hicrî zihniyetini taşırdı. Rûhunda pâdişâhlara karşı derin bir muhabbet vardı; en zâlim olanlarını bile ‘âdetâ eski vak‘anüvîsler gibi hürmetle yâd etmekten geri duramazdı.

Sinni yetmişe yaklaştığı hâlde müddet-i ömründe hiç evlenmemişti. Onun için aşk, sa‘âdet, hayât kitâplardı. Dâimâ ‘ulemâ ve fuzalâ ile ünsiyet eder, kendisine karşı gösterilen ihtirâmdan mahzûz olur ve bu ihtirâmın gösterilmesini de arzu ederdi.

Emîrî Efendi, Diyârbekir’de doğdu (1243). Tahsiline Sülûkiye Mektebi’nde başladı. Bu mektep ecdâdının evlâdına vakfıydı. Ba‘de amcasının yanında bir müddet de Mârdîn’de Kâsım Paşa Medresesi müderrisinin yanında tahsîl verdi. Sinni-i ‘askeriye vâsıl olmamışken Hey‘et-i Islâhiye ketebesine iltihâk etti. Dört beş sene kadar Âbidîn Paşa’nın husûsî ketâbetinde bulundu. A‘şâr müdürlüklerinde, muhâsebecilikte, defterdârlıkta ve müfettişliklerde rub‘‘asırdan ziyâde istihdâm olundu. Meşrûtiyetin zuhûrunda beş bin kuruş ma‘zûliyet maaşı vardı. Emîrî Efendi, kendi ta‘bîri vechiyle “Mücerred bir günâ me‘mûriyet kabûl etmeyerek kitâp mütâlâ‘asıyla meşgûl olmak için” iki bin altı yüz kuruşa kanâ‘at etti; kendi rızâsıyla tekâüd oldu.

Kırşehir muhâsebeciliğinde bulunduğu hengâmda Merzîfonî İsmâ‘il Efendi ile beraber *Kitâbü‘l-eğânî*’yi tercüme etti. Henüz on sekiz yaşında iken de *Mir‘atü‘l-fevâid fi ahvâl-i üdebâ-yı Âmid*’i yazmıştı. Emîrî Efendi’de silsile-i ensâb merakı bu eseri yazarken başladı. Diyârbekir’e mensûp bütün şu‘arâ ve fuzalânın hayâtını yazdı. Silsile-i ensâb merakı ‘Ali Emîrî Efendi’nin *Âbâü‘l-akvâm* nâmıyla bir eser vücûda getirmesine vesîle teşkil etti.

Yirmi sene evvel, Yanya ve İşkodra vilâyetleri mâliye müfettişliğinde iken, kendisine daha az ma‘âşla Yemen mâliye müfettişliği teklîf edilmişti. Emîrî Efendi, Yemen’de bulunduğu vâkıf olduğu bir kitâbı görmek için buna da râzı oldu. Fakat kitâbı elde eder etmez gitmekten sarf-ı nazar etti. Bilâhare Yemen’e de gitti. Yemen’de bulunduğu sırada Şeyh Mağribî ve Seyyid ‘Abdullâh gibi ‘ulemâ-yı sâdât ile düşüp kalktı.

Emîrî Efendi, ilk Selçukîlerin makarrı olan Cend’e kadar seyâhat etti. Gördüğü kitâbeleri kayıt ve tesâdüf ettiği kıymetdâr eserleri istinsâh etmekten geri durmadı. Merkadleri aradı, türbeleri ziyâret etti. Emîrî Efendi Cend’te Seyyid ‘Abdurrabb’ın mezârını nasıl ziyâret ettiğini şöyle anlatıyor:

Merkadinden levha-i mezârı sukût edip kırılmış ve birkaç parçaya inkisâm etmiş olduğunu gördüm. O parçaları kemâl-i i‘tinâ ile bir araya topladım. Dikkatle baktım. Levha-i mezârında ‘Abdurrabb’ın Hazret-i Fâtîma vâsıtasıyla Peygamber Efendimiz Hazretlerine vâsıl olan silsile-i ‘âliyenin muharrer olduğunu gördüm. Kitâbe-i mübâreki tamâmıyla zabt ettim.

Emîrî Efendi, Kırşehir muhâsebeciliğinde bulunduğu sırada, Hâcî Bektâş-ı Velî hakkında da tetkîkâtta bulundu. Vakıfnâmeleri tetkîk ve dergâhı ziyâret etti. Türbenin önündeki Kırklar Meydânı’nı tevsîf ettirdi. Çeşmelerini islâh etti. Bektâşîler bu hizmetinde memnûnen çalıştırdı. Her türlü ta‘mîrâtı ikmâl ve küşâd resmi de icrâ eyledikten sonra târihini de kendi söyledi:

Geldi üçler yazdı târîh eyleyüb hamd-ı Hamîd
Dilküşâ oldu mekân-ı Hâcî Bektâş-ı Velî

‘Ali Emîrî Efendi’nin bu gibi hâdiseler hakkındaki yazıları okunduğu zamân, insân Evliyâ Çelebi’yi okuyorum zanneder.

Emîrî Efendi, İstanbul’da da bu gibi işlerle meşgûl olur, evkâfa uzun “vicdânnâmeler” yazar. Bütün yazdıklarını *Târîh ve Edebiyât Mecmû‘ası*’nda neşretmekten geri durmazdı.

Emîrî Efendi, *Âmid* namıyla mevkût bir risâle de neşretti. Bundan başka *Mecmû‘a-yı Şu‘arâ*’yı da vücûda getirdi. Son eseri *Osmânlı Vilâyât-ı Şarkiyesi*’dir. Üstâd, bu eserinde vatanının hukûkunu müdâfa‘a etmiştir. ‘Ali Emîrî Efendi’nin ilk ve son siyâsî eseri budur.

Emîrî Efendi, kütüphânesini tescîl ve mu‘âmele-i vakfiyesini tamâmen îfâ ettirmiştir. Vakfetmiş olduğu kütüphâne hakâten mecma‘-ı nefâis denilecek kadar mühim eserlerle doludur.

Bilhâssa târîh kitapları arasında Yemen târîhine müte‘allik olan eserler hiçbir kütüphânedede mevcût değildir. Yemen târîhine dâir İbrâhîm el-Hûsî’nin *Nefhâtü’l-‘anber*’i İbn-i Mutahtar’ın *Târîh-i Rûhu’r-rûh*’u İbn-i Ehdal’in *en-Nefsü’l-Yemânî*’si İbn-i Semerra’nın *Fukahâü’l-Yemen*’i Rebû’z-zeydî’nin *Târîh-i Yemenü’l-meymûn*’u er-Râzî’nin *Târîh-i San‘â*’sı Hemedânî’nin *İklîl*’i mevcûttur. Arap târîhinin en eski ve en mühim menâbı’ından olan İbn-i Hazem Endülüsi’nin *Cemheretü’l-ensâb*’ı hemân yegâne olarak merhûm meşâr-ileyhin kütüphânesinde mevcûttur. Bundan başka Selâtîn-i Âl-i Osmân dîvânlarını ihtivâ eden koleksiyon ile şu‘arâ tezkirelerini muhtevî olan külliyyât büyük bir himmetle cem‘ edilmiştir. ‘Ali Emîrî Efendi, İbn-i Kemâl Târîhi’ni cilt cilt istinsâh ettirmiş ve tevârîh-i Âl-i Osmân’a dâir mevcût eserleri toplamıştır. Edebiyât ve eş‘âra müte‘allik binlerle kitapları arasında pek nâdir dîvânlar da mevcûttur.

Hayâtını ekseriyâ vakfettiği Millî Kütüphâne’de² geçirir, etrâfına toplanan genç dimâğların ülfet ve mesâ‘îsinden, kendisine karşı gösterdikleri ihtirâmdan son derece mahzûz olurdu. Merhûm, vukûf ve ma‘lûmâtına kıskanırcasına meclûbtu. Emîrî Efendi, son zamânlarında vücûdça düşkün bir hâlde idi. Nihâyet hastalandı. Kendinde târîh düşürmek merâkı vardı; vefâtına bile târihi kendi söyledi. Bir müddet hastahânedede tedâvî edildi ise de şifâyâb olamadı. Kânûn-ı sâninin 23. çarşamba gecesi sabâha karşı irtihâl-i dâr-ı bekâ eyledi. Na‘aş, gufrân nakşı Fâtih Türbesi civârına defnedildi. Vefâtı ‘ilim ve ‘irfân âlemimiz için büyük bir zıyâ‘dır. Cenâb-ı Hakk mağfiret-i ilahiyesine mazhar buyursun.

² Doğrusu Millet Kütüphanesi olmalı. [Hazırlayanın Notu]